

Kwartelkoningen in het Oldambt

Henk van den Brink

Een onderzoek naar de populatiedynamiek, habitatkeuze en mogelijkheden tot beschermingsmaatregelen in akkers. Kees Koffijberg en Jeroen Nienhuis. SOVON-onderzoeksrapport 2003/04. Uitgegeven door SOVON Vogelonderzoek Nederland in opdracht van de provincie Groningen. Verkrijgbaar via SOVON in Beek-Ubbergen (tel. 024-6848111).

172

De ontdekking van de Kwartelkoning *Crex crex*. Zo mag je het moment in de jaren zeventig wel noemen toen Avifaunaleden van het eerste uur de raspende roep van deze vogel in de graanrepubliek van het Oldambt hoorden. Nog groter werd de verrassing toen bleek dat hier meer Kwartelkoningen zaten dan waar ook in Nederland. Dat voor een soort die als exclusieve en (toen al) bedreigde hooilandvogel te boek stond! Vanaf 1984 zijn de roepende Kwartelkoningmannetjes in het hele Oldambt jaarlijks geteld. Sinds 1990 worden de tellin-

gen gecoördineerd en grotendeels uitgevoerd door Kees Koffijberg, die daarvoor vele duizenden fietskilometers moet hebben afgelegd. De provincie Groningen vroeg hem de verzamelde gegevens uit te werken en in verband te brengen met omgevingsfactoren, zoals de verbouwde gewassen, om mogelijke beschermingsmaatregelen op het spoor te komen. Landelijk werd al gewerkt aan een soortbeschermingsplan, maar dat richtte zich in eerste instantie uitsluitend op graslanden. Daar is het recept voor bescherming in wezen simpel,

want een kwestie van het maaien uitstellen op percelen waar Kwartelkoningen zijn gesignaleerd. In akkergebieden gaat dat niet op – maar welke maatregelen zijn daar dan wel mogelijk en zinvol? Dit rapport, waarin ook de bevindingen van nieuw veldonderzoek in 2003 zijn verwerkt, geeft het begin van het antwoord.

Zoals bekend is de Kwartelkoning een geheimzinnige vogel met een verborgen leefwijze. De kennis over het voorkomen in het Oldambt is uitsluitend gebaseerd op waarnemingen van roepende mannetjes. Dat heeft aanleiding gegeven tot de nodige gissingen. Er is zelfs wel eens betwijfeld of de vogels überhaupt in het gebied broeden. Aan die twijfel maakt het rapport resoluut een einde. Bij veldwerk tijdens de gewasooft in 2003 zijn bijvoorbeeld op zes plaatsen Kwartelkoningkuikens gezien, sommige nog in gezelschap van de moeder. Ook is wel geopperd dat het Oldambt een 'tweede-keusgebied' zou zijn, dat pas in de loop van het broedseizoen wordt bevolkt door vogels waarvan het legsel elders is uitgemaaid of door mannetjes die er na de paring vandoor zijn gegaan. De late aankomst in het gebied, gemiddeld zo'n twee tot drie weken later dan elders in Nederland, gaf voeding aan die gedachte. Het feit dat zich hier nu al zoveel jaren een belangrijke populatie weet te handhaven pleit er echter tegen. Kwartelkoningen zijn inderdaad uitermate mobiel en flexibel. Hun voortplantingsstrategie is gericht op het grootbrengen van twee broedsels per seizoen, zo nodig op ver uit elkaar gelegen plekken en in verschillende habitats. Akkers vormen onder bepaalde omstandigheden blijkbaar een geschikte habitat. Dat de vogels daar wat later broeden kan heel goed samenhangen met de ontwikkeling van de vegetatie en met het voedselaanbod.

Ook in aantallen is de populatie in het Oldambt allerm minst marginaal te noemen. De laatste jaren zit hier gemiddeld 35% van het Nederlandse totaal, meer dan in enig graslandgebied. Fijntjes wordt in het rapport opgemerkt dat de aantallen in goede jaren (rond de 150 territoria) overeenkomen met de geschatte populatie van heel Ierland, een land dat altijd

bekend stond als een bolwerk van de Kwartelkoning.

Wat bepaalt de aanwezigheid van Kwartelkoningen in het Oldambt? Het belangrijkste antwoord dat uit de analyse rolt is: ...de aanwezigheid van Kwartelkoningen! Er treedt namelijk een allesoverheersend clustereffect op: roepende mannetjes trekken andere mannetjes aan. Dit verschijnsel is ook van elders bekend. Men veronderstelt dat een cluster van roepende mannetjes een klanktapijt voortbrengt dat overtrekkende vrouwtjes van heinde en verre aanlokt.

Door dit clustereffect heen zijn toch ook duidelijke voorkeuren voor bepaalde gewassen zichtbaar. Favoriet is vooral luzerne, een driejarig klavergewas dat in het Oldambt relatief veel wordt verbouwd. Hier zijn de hoogste dichtheden gevonden. In absolute aantallen scoren granen en met name wintertarwe het hoogst. Deze worden over een veel grotere oppervlakte verbouwd en de laatste jaren zit hier 65% van de populatie. De voorkeursgewassen vormen bij de aankomst van de vogels al een gesloten (maar niet té dichte) en hoge vegetatie. Open gewassen als bieten en aardappels worden gemeden, net als gras.

De speciale voorkeur voor luzerne zou te maken kunnen hebben met het voedselaanbod (insecten) dat mogelijk groter is dan in eenjarige teelten. Helaas lijkt de Kwartelkoning daarmee echter in een ecologische val te lopen. Luzerne wordt namelijk drie tot vier keer per jaar gemaaid, meestal eind mei–begin juni voor het eerst en in juli–augustus voor de tweede keer. Daardoor is de kans dat Kwartelkoningen hier hun legsels kunnen uitbroeden vrijwel nihil. Op grond van de timing van de roepactiviteit, gecombineerd met literatuurgegevens over het verloop van het broedseizoen, valt te berekenen dat legsels aanwezig zijn van begin juni tot eind juli (nieuwe legsels tot begin juli) en kuikens van begin juli tot eind augustus.

Luzerne biedt dus geen aanknopingspunten voor bescherming. Anders ligt dat bij granen. Wintertarwe, de belangrijkste graansoort, wordt voornamelijk in augustus geoogst, dus in de periode dat er kuikens zijn. Die lopen

Kwartelkoningen (*Crex crex*)

Foto's Leo Boon

174

het risico te worden uitgemaaid (evenals volwassen vogels trouwens) maar daar is wat aan te doen. De kans op overleving wordt vergroot door niet van buiten naar binnen te maaien, maar in stroken vanaf één kant. De vogels horen de machine dan steeds vanaf dezelfde kant aankomen en worden de andere kant op gedreven. Het rapport pleit dan ook voor meer voorlichting aan boeren en loonbedrijven hierover.

Na de oogst dient zich een volgend probleem aan: zeker in jaren waarin de tarweoogst in

een korte periode plaatsvindt blijft er nauwelijks geschikt habitat in de vorm van hoge, gesloten begroeiing over. Misschien fungeren bieten en aardappels, hoewel ongeschikt als broedplaats, dan als toevluchtsoord. Daar is echter niets over bekend. 'Faunaranden' (akkerranden met beheersovereenkomst) en braakgelegde randen kunnen misschien uitkomst brengen, op voorwaarde dat ze niet net worden gemaaid als de vogels er hun toevlucht hebben gezocht. Ook dat moet nader worden uitgezocht.

Misschien wel de grootste bedreiging voor de Kwartelkoning op termijn is de omzetting van akkers in grasland. De laatste jaren verschijnen in het Oldambt steeds meer grote, moderne melkveebedrijven op vrijkomende grond waar eerder graan groeide. Voor de Kwartelkoning en ook voor andere akkervogels als Grauwe Kiekendief, Gele Kwikstaart en Veldleeuwerik is dat een negatieve ontwikkeling. De intensief bewerkte, eenvormige 'kunstweiden' hebben de vogels niets te bieden. Kaarten in het rapport suggereren een duidelijk verband tussen lokale afname van de Kwartelkoning en toename van de oppervlakte grasland (ten koste van bouwland). De verschuiving van akkerbouw naar veeteelt is een moeilijk te sturen ontwikkeling. Merkwaardig is wel dat de provincie de komst van veebedrijven nota bene stimuleert, terwijl ze tegelijk het behoud van de natuurwaarden van het open akkergebied nastreeft. Avifauna zal de provincie met dit rapport in de hand nog eens op die tegenstrijdigheid wijzen.

Het rapport is een mooi voorbeeld van wat systematisch veldwerk, in een gedegen analyse gecombineerd met ruimtelijke gegevens en literatuurstudie, aan 'beleidsrelevante' informatie kan opleveren. Natuurlijk blijven veel vragen over die alleen door gericht onderzoek beantwoord kunnen worden. Zo zou onderzoek naar het voedselaanbod misschien licht kunnen werpen op het fenomeen dat de Kwartelkoning in ogenschijnlijk gelijkwaardige akkergebieden in Flevoland en Zeeland ontbreekt. Een programma voor het vangen en ringen van Kwartelkoningen zou kunnen uitwijzen in hoeverre er sprake is van een vaste populatie, dus of de volwassen vogels naar hun broedplaats, c.q. de jonge vogels naar hun geboorteplaats terugkeren. Dergelijk onderzoek kost tijd en geld, dus is de vraag of het ervan zal komen in deze tijd, waarin zowel natuur als onderzoek voornamelijk worden beschouwd als luxe waar je op kunt bezuinigen. Het is wel te hopen, want de Kwartelkoning en het Oldambt zijn het waard.